

УДК

О.В. Заїка

«Подвійна свідомість» і модель поведінки героїні в романі Джумпи Лагірі «Тезка»

Анотація. Статтю Заїки О.В. «Подвійна свідомість» і модель поведінки героїні в романі Джумпи Лагірі «Тезка» присвячено аналізу самоідентифікації особистості у відомому творі американської письменниці індійського походження. Аналізуються особливості адаптації індійських іммігрантів до нової культури. Вони вбачаються не лише в подоланні мовного бар'єру, а простежуються в побуті та в стосунках між батьками та дітьми. В статті досліджується життя іммігрантів, які балансують між культурами і живуть одночасно в двох світах: прагнуть бути американцями і не забувати про свою «деш» («батьківщина» з бенгальської). Між іммігрантами першого та другого покоління помітна умовна межа культур. Розглядаються складові опозиції свій / чужий, до якої тяжіє сьогодні азійсько-американська проза. Автор статті доходить висновку, що подвійна ідентичність вбачається у «свідомості нещасного», процес асиміляції головної героїні пов'язується з боротьбою між індійським життям та адаптацією з новим американським. Героїня розуміє, що ніколи не стане «своєю», адже «зависає» між світами, перебуває «ніде».

Ключові слова: подвійна свідомість, іммігрант, порубіжжя, «деш», культура, маргінал, діаспора, ідентичність, асиміляція, традиція, покоління.

Постановка проблеми. Початок ХХІ ст. характеризується значними змінами, які проникають в усі сфери життя суспільства. Атрибутом сучасної культури США став мультикультуралізм, який, попри різноманітність трактувань, все ще має певну розмитість, невизначеність, адже кожен дослідник трактує його по-своєму. До актуальних проблем мультикультуралізму належить зміна культурної парадигми, процес самоідентифікації особистості; мультикультуралізм передбачає спільне «ми», стикається з проблемою взаємодії «я» та «інший», «діалогу культур». М. Тлостанова зазначає про «культурні війни [2, с. 3]», які відбуваються в останні десятиліття ХХ ст. в США. В результаті цих «війн» зближуються культури різних країн, поширюється і поглиблюється глобалізація – процес всесвітньої інтеграції та уніфікації. Сучасна література США теж пов'язана глобалізацією, в умовах якої заявляє про себе «феномен культурної «бездомності»¹. Актуальною є творчість письменників іншої культури, які торкаються проблеми гібридності, подвійної свідомості (double consciousness) [3, с. 102].

Азійсько-американська проза тяжіє сьогодні до проблеми «свій vs чужий»: змальовує іммігрантів з країн Азії, які представляють іншу національність. Будучи мешканцями «чужої» країни, вони намагаються асимілюватися в іншу культуру, долаючи при цьому типові стереотипи іноземця. Герої стикаються з проблемою мовного бар'єру, а відтак «чужу» мову повинні зробити «своєю»; їм потрібно знайти «золоту середину», збалансувати свою подвійну свідомість, щоб бути сприйнятими як американці, і водночас не забувати свої корені, не повертатися спиною до своєї «деш» (дослівно «батьківщина» з бенгальської). Поняття «деш» є ключовим для письменників азійсько-американської прози, адже це так звані «письменники через ризик», які поєднують дві культури, дві ідентичності, і переносять це на своїх героїв. В один тематичний ряд тут можна віднести Емі Тан, Бгараті Мухерджі, Джумпу Лагірі, у творчості яких виразно простежується тема подвійності. Твори, в яких персонажі мають подвійну свідомість, вирізняються своєю специфікою: герої долають низку проблем, крок за кроком прагнучи повніше асимілюватися до нової «деш». Вони балансують між культурами, життям одночасно в двох світах (не належачи до жодного з них). Ця невизначеність може трактувати їх подвійно, адже герої ведуть «боротьбу» скоріше зі своїм внутрішнім «я», аніж з

¹ Лімборський І.В. Світова література і глобалізація / І.В. Лімборський. – Черкаси: Брама-Україна, 2011. – С.9.

суспільством. Таким людям важко поєднувати дві домівки, тому вони виступають своєрідними «мостами між культурами».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. І хоча творчість Д. Лагірі привернула увагу деяких вітчизняних та зарубіжних літературознавців (Н. Бідасюк, Н. Висоцька, Л. Гросмен, Н. Жлуктенко, І. Кошелева, К. Тейлер, Р. Хор, І. Чотінер), до сьогодні немає цілісного дослідження, в якому б комплексно розглядалася еволюція творчості письменниці в ракурсі мультикультуралізму, що обумовлює подальші теоретичні надбання.

Мета статті. Метою статті є дослідження проблеми подвійної свідомості в романі «Тезка» американської письменниці бенгальського походження Джумпи Лагірі (справжнє ім'я авторки Нілан'яна Судешна (Nilanjana Sudeshna)).

Виклад основного матеріалу. Не випадково Д. Лагірі звертається до нової діаспори, діаспори порубіжжя, подвійної свідомості, герої якої створюють «маленькі Індії» і водночас, попри значні труднощі неприйняття в іншому культурному середовищі, намагаються асимілюватися в американське суспільство, усвідомлюючи при цьому, що ніколи не стануть «своїми» на чужій території. Письменниця змальовує непросте життя іммігрантів першого покоління; вони втратили свою «деш» і можуть повернутися до неї лише в уяві. Автор описує так званого ABCD (American-Born Confused Desi) (людину змішаної ідентичності), «американця через ризику» (Д. Лагірі належить до другого покоління «американців через ризику»). Проблема існування в чужому культурному середовищі, складний вибір між батьківщиною і новою домівкою – головна тема творів письменниці.

«Тезка» (2003) – перший роман Д. Лагірі, який утримувався декілька тижнів у списку бестселлерів газети «Нью-Йорк Таймс». Це історія однієї сім'ї, яка проживає в Америці, маючи індійське коріння. Молода пара виховує двох дітей і між ними виникає так званий «generation gap» (конфлікт поколінь): дитина хоче «американської свободи», а батьки – дотримання культурних традицій. Подібна тема не чужа авторці: батьки Джумпи теж емігрували з Індії, тому вона, як і її герої-маргінали, перебуває на межі, прагнучи поєднати дві культури в одну. В романі багато рис автобіографізму, що характерно для індійської літератури США: письменниця, відома під своїм домашнім ім'ям, героями своїх творів переповідає власну історію сім'ї. Не випадково Ашиму (матір головного героя) можна порівняти з мамою Джумпи: вона теж емігрувала до Америки і прагнула повністю асимілюватися в «плавильний тигель» країни.

Ашима як ніхто інший виступає умовним мостом між двома культурами: для своїх батьків вона індійка, а для дітей – американка. Роздвоєння особистості героїні починається з самого початку роману, коли вона перебуває в пологовому будинку. Ашима червоніє, коли роздягається в лікарні: «she is asked to remove her Murshidabad silk sari in favor of a flowered cotton gown that, to her mild embarrassment, only reaches her knees»². Одяг виступає предметом символічного «перевтілення» індійської жінки в американську: ззовні Ашима нічим не відрізняється від американської жінки, але подумки вона вдома, тому сумує, дивлячись на свій годинник, подарований батьками. Він умовно розділяє Ашиму на два полюси: хоча показує вже американський час, для неї це символічне «повернення» додому. Це останній подарунок її батьків, на якому красуються ініціали А.Г. (Ашима Гангулі). На відміну від свого чоловіка, для якого годинник звичайна матеріальна річ (як і для решти американців), для Ашими це наче умовний відлік часу перебування не вдома, а час вона звикла звир'ятися на пальцях, як це роблять індійці.

До речі, саме акцент на деталях вирізняє творчість Д. Лагірі в контексті творчості інших письменників: наприклад, ми можемо не знати про стосунки героїв, проте точний опис зовнішності персонажа чи його стиль одягу торкається проблеми подвійності. І не лише годинник є «предметом з дому», Ашима привезла з собою журнал «Деш», куплений в дорогу ще в Калькутті. Цей випуск журналу особливий ще й тому, що на одинадцятій сторінці є

² її просять зняти своє муршидабадське шовкове сарі і надягти бавовняний халат в квіточку, і вона трохи збентежена: він ледь дістає до її колін (переклад наш О.З.) / Lahiri J. «The Namesake» / J. Lahiri. – A Mariner Book, Houghton Mifflin Company. – Boston, New York. – 2003. – 195 p.

малюнок її батька – незабутній вид Калькутти. Руки героїні символізують дві культури, і деталь тут теж відіграє важливу роль: близько двадцяти браслетів, які вона звикла носити, говорять про індійську культуру, в той час як пластиковий, отриманий в лікарні, тяжіє до американської. Як і на годиннику, на пластиковому браслеті написано її ім'я, але вже американською рукою.

Для медичних працівників і для вагітних у лікарні Ашима американка, тому ніхто не здогадується про мовний бар'єр, який виникає між ними, адже її чоловік Ашок звертається до неї бенгальською мовою, зрозумілою лише їм двом. Також Ашима чує безліч імен та пестливих форм (я тебе кохаю, моя рідненька), які лунають від інших чоловіків. Вона знову червоніє, розуміючи, що ніколи не почує таких ніжних слів від свого Ашока (так само, як не дочекається і квітів з приводу народження дитини). Пестливі форми для Ашими – щось дивне, адже в Індії навіть називати чоловіка по імені вважається інтимною справою. Вдома героїня ніколи не називає Ашока на ім'я, і після його смерті вона продовжує казати «мій чоловік», а не «мій Ашок». Для неї це табу, й ім'я свого чоловіка вона дізналася лише після сватання.

Умовною стіною, яка відділяє Ашиму від інших вагітних, є фіранки навколо її ліжка. Вони заважають їй, коли Ашима хоче поговорити з американськими жінками. Проживши певний час в Америці, головна героїня вже знає, що американці, не дивлячись на їх відкритість та розкутість, зосереджені переважно на своєму особистому житті. Лікарню героїня сприймає як місце, де люди найчастіше хворіють та помирають, Ашима розуміє, що якби вона народжувала вдома, поряд з нею була б її матір.

Народження дитини – звична справа в Америці, але для Ашими це усвідомлення того, що її малюк нічим не відрізнятиметься від тисячі інших. Сам факт народження сина здається Ашимі чимось випадковим, як і все в Америці, тому свого сина вона подумки вважає сиротою. Майбутнє материнство її лякає: не тому, що вона тут сама, життя в Америці Ашима ототожнює з якимось пробним експериментом. Маючи не найкращі враження від Америки, в своїх листах додому героїня пише про переваги американського життя: газ, який подається цілодобово, гаряча і холодна вода. Своє розчарування вона тримає при собі, щоб не засмучувати чоловіка та батьків.

На кухні героїня дотримується індійських традицій (готує страви свого дитинства, враховує смакові вподобання чоловіка), хоча спочатку її дивувала білизна американського цукру, борошна і рису, і в Америці все це можна було купити без жодних обмежень. На відміну від своєї американської сусідки Джуді, Ашима більш хазяйновита, адже вона звикла до чистоти, і як би важко їй не було, вона поступово починає пишатися, що з усім справляється сама. Взагалі до вибору їжі індійці ставляться по-особливому: якщо для американців вживання їжі – просто втамування голоду, то для індійців їжа є священною. З їжею пов'язана так звана «рисова церемонія» (rice ceremony), коли дитина починає приймати «тверду їжу» (solid food). «Рисова церемонія» – своєрідне дійство називання дитини, адже в бенгальській релігії немає обряду хрещення. Це особлива подія для Ашими – дотримання домашніх традицій.

Поступово героїня звикає до Америки, до Кембриджу: вона розуміє, що це місто стало для неї рідним, зваживши хоча б на втрачений багаж, який вона забула в потязі і який був повернутий наступного дня. Ашима, навіть того не усвідомлюючи, починає мислити як американка, хоча внутрішньо залишається індійкою. Вона намагається «злитися» з Америкою, але вони з Ашоком іноземці і ніколи не стануть повноправними мешканцями цієї країни. Хоча при народженні другої дитини подружжя Гангулі вже чинить по-американськи (вони дають доньці лише одне ім'я), а вдома Ашима починає носити халат замість сарі, неминуче присутній зв'язок з «деш»: героїня не лише сама «повертається» додому, вона залучає до індійської культури своїх дітей. Синові вона співає колискові, читає вірші свого дитинства, розповідає легенди (хоча після уроків «індійської культури» просить його дивитися американські канали, щоб практикувати англійську мову, якою він розмовляє в дитячому садку). Також умовне «повернення» додому відбувається на кухні: готуючи індичку на День подяки, вона не може втриматись не додавши до страви індійських приправ. Отже, вдома вони

створюють свою «маленьку Індію», яка поки що складається лише з них та декількох бенгальських друзів: вони продовжують їсти руками, Ашима відмовляється керувати автомобілем, сім'я ніколи не купається в річці.

На кухні також помітний «generation gap»: покоління Ашими і її чоловіка Ашока ставляться до їжі з повагою, натомість їх син Гоголь може викинути недоїдений гамбургер чи тільки раз відкушене яблуко, як це робить решта американців. На відміну від героїні, її діти повністю американізувалися. Якщо для Ашими візити до Індії особливо вразливі (вагомим є дотримання індійських традицій), то для її дітей це просто перебування в гостях, вони більше сумують за Америкою. Синові більше до вподоби американський стиль життя: пісні групи Бітлз, гамбургери, телевізор. Раніше мовний бар'єр героїні простежувався з американцями, тепер він помітний і з її дітьми: на відміну від своїх батьків, діти розмовляють з американським акцентом, просто, невимушено.

Для Ашими бути іноземцем щось на зразок «lifelong pregnancy, a perpetual wait, a constant burden»³. Їй здається, що до них (людей іншої культури) відносяться з якимось почуттям жалю, тривоги і водночас поваги. Письменник С. Рушді наголошував на тому, що «наша ідентичність водночас багатолика та неповна. Іноді ми відчуваємо, що осідлали дві культури, а іноді – що падаємо між двома стільцями. Але яким би двозначним та мінливим не було це місце, для письменника воно дуже плідне [7, с. 15]». В творі Джумпи Лагірі «Тезка» саме Ашима «падає між двома стільцями», перебуває «ніде»: ні Індію, ні Америку вона не може назвати своєю домівкою. Кожного разу, коли вони з чоловіком відвідують Індію, їм потрібно знову звикати до старого способу життя, але тільки Гангулі сповна відчули його, час повертатися в Америку. В Америці відбувається те саме: потрібно декілька днів, щоб поринути вже в американське життя. Тому герої не можуть сказати напевне до якої культури вони належать більше. Ашима не хоче повертатися до Індії, але і в Америці після смерті чоловіка їй нічого вже не тримає. Дім, в якому вона з чоловіком прожила двадцять сім років (більше, ніж в Індії), вже їй не належить. Півроку вона житиме в Індії, в сім'ї свого брата, а весну і літо буде проводити в Америці – у доньки, у сина, у близьких друзів. Це спосіб життя, про який вони мріяли з Ашоком – бути вільними, не прив'язаними ні до чого. В цьому полягає символічне значення її імені: «she will be without borders, without a home of her own, a resident everywhere and nowhere»⁴. Героїня відчувається самотньою і ніби «завислою» між двома світами, вона так і не змогла повністю адаптуватися до американського способу життя.

Літературознавець С. Рана, характеризуючи роман, зазначає, що іммігранти «живуть одночасно в двох світах [6, с. 179]» і саме таке життя більше підходить Ашимі, зваживши хоча б на те, що звичні американські джинси для неї щось чуже, це якоюсь мірою навіть непристойно. Живучи в Америці, вона деякий час продовжує носити індійське сарі, але офіційно Ашима американка: має американський паспорт, водійські права, картку страхового свідчення. Вона розуміє, що коли повернеться в Калькутту, це вже буде інша Ашима, а не та дівчина, яка залишила Індію тридцять чотири роки тому. Її тішить думка, що не потрібно буде готувати на тридцять осіб, як вона звикла це робити в Америці, приймаючи вдома бенгальських друзів. Всі ці роки Ашима брала на себе цей добровільний труд збирати вдома своїх земляків, підтримуючи домашні традиції. На Різдво в їхньому домі теж багато гостей, Ашима зізнається, що саме діти привчили її до цього американського свята, тому вона звикла наповнювати їхні шкарпетки солодощами та різноманітними подарунками. Гості прийшли ще й для того, щоб відрядити Ашиму в Індію, тому для неї це свято подвійне, вона очікує цю подію, хоче скоріше сісти за стіл і відсвяткувати початок нового життя. Але водночас Ашима відчуває якусь тривогу, розуміє, що «перехід» в інше життя буде непростим. Раніше вона сумувала за Індією, тепер їй важко буде розлучитися з роботою, з жінками, з якими вона потоваришувала в бібліотеці, і, звичайно, зі своїми дітьми. Ашима буде сумувати за країною,

³ довготривалої вагітності, вічного очікування, постійного тягаря (переклад наш О.З.) / Lahiri J. «The Namesake» / J. Lahiri. – A Mariner Book, Houghton Mifflin Company. – Boston, New York. – 2003. – 195 p.

⁴ вона буде без кордонів, без власного будинку, житиме скрізь і ніде (переклад наш О.З.) / Lahiri J. «The Namesake» / J. Lahiri. – A Mariner Book, Houghton Mifflin Company. – Boston, New York. – 2003. – 195 p.

де вона навчилася любити свого чоловіка, для неї Ашок завжди буде пов'язаний з Америкою, тут вона прожила з ним більшу частину свого життя, хоча його прах був розвіяний над Гангом (річка в Південній Азії). Ашимі хотілося б прожити життя, яким живуть її діти: зустріти своє кохання і вийти заміж по любові. Вона довго не приймала правил американського життя і, як не дивно, лише після смерті чоловіка навчилася цінувати і любити свою другу батьківщину.

Висновки. Безсумнівно, подвійна ідентичність може мати свої переваги (дві домівки, дві національності), але в романі Джумпи Лагірі вона тяжіє до «свідомості нещасного» Д. Соммера. Письменниця змальовує героїв-маргіналів (іммігрантів першого покоління), які ніколи не стануть «своїми», адже «зависають» між світами: ще не повністю асимілювавшись до нової «деш», і вже не маючи бажання повернутися до старої. Професор англійської літератури В. Мішра наголошував на «старій» та «новій» індійській діаспорі. «Стара діаспора» була діаспорою «замкненості», оскільки іммігранти створювали самодостатні «маленькі Індії» на новій території. «Нова діаспора» – це діаспора порубіжжя, однією з головних рис якої є мобільність [5, с. 422]. На наш погляд, подвійна ідентичність Ашими пов'язана з поняттям «деш». Живучи в Америці, вона створює свою маленьку Індію: продовжує носити індійське сарі, дотримується кулінарних традицій дому, відмовляється керувати автомобілем, спілкується лише з бенгальськими сім'ями і продовжує їсти руками. Вона не хоче приймати правил американського життя, на відміну від свого чоловіка, який носить шкіряне взуття, стриже газон, готує барбекю з яловичини.

Літературознавець Д. Соммер зазначає про «тріснуту подвійну свідомість, яку можна було виправити часом та практикою [8, с. 301-302]», чого не вдалося зробити Ашимі, яка поєднує дві культури, два полюси: Індія-Америка / Америка-Індія. Вона – людина змішаної ідентичності. Героїня розуміє як Америка змінила її, але ці зміни не приносять полегшення. Процес асиміляції був найважчим саме для Ашими, він пов'язувався з боротьбою між індійським життям та адаптацією з новим американським. Героїня сумує: вона одна на всю Америку і, без сумніву, її можна назвати ABCD: Ашима не може дати відповідь на запитання «Звідки ти?»

Подвійна ідентичність роману переплітається не лише з поняттям «батьківщина»; присутня важливість деталі (годинник, журнал «Деш», браслети), умовне «повернення» додому та еволюція поглядів героїв під впливом американського життя, що теж є ознакою гібридності. Сам текст має подвійність: індійські елементи переплітаються з американськими.

Поетика письменниці вирізняється перевагою теперішнього часу, використанням простої мови; спостерігається фізична відірваність від минулого героїні (Ашима далеко від дому), наявний тісний зв'язок з читачем, який теж відірваний від минулого, оскільки перебуває з героями зараз, у теперішньому часі. Помітна межа границя культур, вона проходить між батьками та дітьми. В романі діють чотири протагоністи (Ашима, її чоловік Ашок, їх син Гоголь та дружина Гоголя бенгалка Мушумі), що теж є індивідуальною складовою твору. Особливість роману полягає в тому, що автор не лише сама «повертається» додому, вона «повертає» і своїх героїв, не назавжди, не насправді, а частково і в уяві.

Література

1. Лімборський І.В. Світова література і глобалізація / І.В. Лімборський. – Черкаси: Брама-Україна, 2011. – 192 с.
2. Тлостанова М.В. Проблема мультикультуралізму и література США конца XX века / М.В. Тлостанова. – М.: ИМЛИ РАН, “Наследие”, 2000. – 400 с.
3. Du Bois, W.E.B. The Souls of Black Folks // The Oxford W.E.B. Du Bois Reader. – New York: Oxford University Press, 1996. – P. 97–240.
4. Lahiri J. «The Namesake» / J. Lahiri. – A Mariner Book, Houghton Mifflin Company. – Boston, New York. – 2003. – 195 p.
5. Mishra V. The Diasporic Imaginary: Theorizing the Indian Diaspora // Textual Practice. – Vol. 10. – No. 3. – Winter, 1996. – P. 421–447.
6. Rana S. Diasporic Crisis of Dual Identity in Jhumpa Lahiri's *The Namesake* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.languageinindia.com
7. Rushdie S. Imaginary Homelands: Essays and Criticism. 1981–1991 / S. Rushdie. – London: Granta Books in association with Penguin Books, 1992. – 440 p.

8. Sommer D. Choose and Lose // Multilingual America: Transnationalism, Ethnicity, and the Languages of American Literature / Ed. Sollors W. – New York, London: New York University Press, 1998. – P. 297–309.

Аннотация. Статья Заики О.В. «Двойное сознание» и модель поведения героини в романе Джумпы Лагири «Тезка» посвящается анализу самоидентификации личности в известном произведении американской писательницы индийского происхождения. Анализируются особенности адаптации индийских иммигрантов к новой культуре. Они прослеживаются не только в преодолении языкового барьера, а прослеживаются в быту и в отношениях между родителями и детьми. В статье исследуется жизнь иммигрантов, которые балансируют между культурами и живут одновременно в двух мирах: стремятся быть американцами и не забывать о своей «дэш» («родина» с бенгальского). Между иммигрантами первого и второго поколений заметна условная граница культур. Рассматриваются составляющие оппозиции свой / чужой, к которой тяготеет сегодня азиатско-американская проза. Автор статьи приходит к выводу, что двойное сознание прослеживаются в «сознании несчастного», процесс ассимиляции главной героини связывается с борьбой между индийской жизнью и адаптацией с новой американской. Героиня понимает, что никогда не станет «своей», ведь «зависает» между мирами, находится «нигде».

Ключевые слова: двойное сознание, иммигрант, пограничье, «дэш», культура, маргинал, диаспора, идентичность, ассимиляция, традиция, поколение.

Summary. Zaika's O.V. article «Double consciousness» and the model of protagonist's behavior in Jhumpa Lahiri's novel «Namesake» deals with the analysis of personal identity in the well-known novel by Indian American writer. The features of adaptation of Indian immigrants to a new culture are explored in the article. These features are seen not only in overcoming the language barrier, they are traced in everyday's life and in parents-children relationships. The life of immigrants who balance between cultures and live in two worlds simultaneously is examined. They want to be Americans and do not want to forget about their «Desh» («homeland» from Bengali). There is an imagined border of cultures between the first and the second immigrant generations. The features of ours / theirs opposition, which dominate in Asian-American fiction today are considered. The author of this article comes to the conclusion that the dual identity is seen in the «unhappy consciousness», the process of protagonist's assimilation is associated with the opposition between the Indian life and adaptation to a new American one. The character knows that she will never become «theirs» because she «hangs» between the worlds, she is «nowhere».

Key words: double consciousness, immigrant, borderlands, «Desh», culture, marginal, diaspora, identity, assimilation, tradition, generation.